

Громакова Н.Ю. Влияние эмиграции на деятельность польских общественных организаций в украинских землях в XIX – начале XX ст.

В статье проанализирована специфика структурно-организационного оформления польских эмигрантских организаций в XIX – начале XX в., определено их влияние на активизацию общественной деятельности на землях бывшей Речи Посполитой. Автор пришел к выводу, что эволюция деятельности польских эмигрантских объединений, вызванная отказом от заговорщической тактики и апробацией новых европейских идейно-политических концепций во второй половине XIX в., характеризовалась выработкой новых стратегий национальной консолидации и демократизацией движения в целом.

Ключевые слова: «Великая эмиграция», «польский вопрос», общественно-политическое движение, структурно-организационное оформление движения, национальное сознание, национальное бытие.

Статтю подано до редколегії 6.02.2017 р.

УДК 94 (477.8)

Я. П. Цецик

РОЛЬ ЧОРНОСОТЕНЦІВ В УСКЛАДНЕННІ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ПОЛЬСЬКИМ І РОСІЙСЬКИМ НАСЕЛЕННЯМ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджено роль Союзу руського народу в ускладненні взаємовідносин між польським і російським населенням у Волинській губернії на початку ХХ ст. З'ясовано основні напрями антикатолицької пропаганди чорносотенців у регіоні. Проаналізовано причини зростання впливів римо-католицької церкви на Волині і протидію цьому з боку Російської православної церкви і чорносотенців.

Ключові слова: Волинь, поляки, римо-католики, чорносотенці, ідеологія, ксьондз, політика.

На початку ХХ ст. у Російській імперії спостерігалось посилення тиску на представників етнічних меншин, які проживали на її території. Це було зумовлено внутрішньою політикою імперських урядів. На землях Правобережної України, що входили до складу імперії це набрало особливо помітного поширення, що негативно позначалося на внутрішньополітичній ситуації в державі.

У загальних рисах міжконфесійні та міжнаціональні взаємовідносини на Волині, на початку ХХ ст., досліджено у працях С. І. Жилюка та В. Є. Бойко [2], О. Шмида [4] та В. С. Шандри [7].

На основі першоджерел досліджено роль російських чорносотенців в ускладненні російсько-польських та міжконфесійних взаємовідносин на Волині на початку ХХ ст.

Враховуючи геополітичний та історичний фактори, у губерніях Правобережної України, в тому числі й Волинській, упродовж ряду століть проживали представники різних етногруп. Згідно з даними першого Всеросійського перепису населення на Волині найчисельнішу групу населення складали українці, другими були євреї. Так, наприкінці XIX – на початку ХХ ст. у Волинській губернії проживало 11% всіх євреїв Російської імперії. Це пояснюється створенням імперською владою так званої «смуги осілости». Третю етнічну групу становили поляки. При цьому доцільно відзначити, що основна маса населення регіону проживала у сільській місцевості: загалом 92% [1, с. IX].

На початку ХХ ст. чисельність поляків на Волині стрімко зростала як за рахунок природного приросту населення, так і завдяки заробітчанами – вихідцям з Царства Польського. Якщо у 1905 р. у Волинській губернії проживало понад 225 тис. поляків-католиків [2, с. 139], то в 1914 р. їх налічувалося понад 339 тис. [3, с. 9]. При цьому варто враховувати, що офіційні дані могли свідомо занижуватися. Так, польський історик Д. Клемантович стверджує, що чисельність польського населення Волині у 1911 р. складала 398 тис. осіб [4, с. 182].

Отже, на початку ХХ ст. чисельність польського населення на Волині стрімко зростала з різних причин: завдяки переселенню до губернії вихідців з етнічних польських земель, а також в результаті оприлюднення 17 квітня 1905 р. Миколою II маніфесту «Про засади віротерпимості», після чого частина жителів краю перейшла з православної віри у римо-католицьку.

Поляки відігравали важливу роль в економічному житті краю. Це було зумовлено тією обставиною, що більшість великих землевласників Волині становили польські поміщики. У 1910 р. полякам на Волині належало понад 1 млн. десятин землі [4, с. 182]. Так, у виборчому списку землевласників Острозького повіту переважали поляки [5, арк. 1-1 зв.], так само і у Володимир-Волинському [6, арк. 4]. Аналогічною ситуація була і в інших повітах регіону. Польська аристократія відігравала ключову роль серед найбагатших землевласників Волині.

Хоча органи імперської влади вживали заходів, щоб послабити впливи польських поміщиків у краї, але бажаного для влади результату досягти не вдалося.

Київський генерал-губернатор Ф.Ф. Трепов у 1910 р. звернув увагу імператора на посилення католицького впливу в краї, зумовленого маніфестом від 17 квітня 1905 р. Він також відзначив, що прийняті закони щодо обмеження польського землеволодіння не дали бажаного для влади результату. Ф. Ф. Трепов запропонував уряду припинити колонізацію іноземцями-католиками не лише Волині, але й не дозволяти її поширення на весь південно-західний край [7, с. 50].

Отже, органи влади Російської імперії намагалися послабити позиції польських поміщиків-католиків у краї, але їм не вдалося досягти поставленої мети. Основною метою таких зусиль влади було послабити позиції римо-католицької церкви з одночасним зміцненням впливів Російської православної церкви (РПЦ). Зростання кількості католиків на Волині на початку ХХ ст. не лише за рахунок колоністів, але й за рахунок тих, хто переходив із православної віри у римо-католицьку, негативно позначалося на іміджі РПЦ, що й викликало велике занепокоєння органів влади.

Після оприлюдненні Миколою II маніфесту від 17 жовтня 1905 р. у Російській імперії розпочали легальну діяльність політичні партії. 8 листопада 1905 р. у Санкт-Петербурзі було утворено Союз руського народу (СРН), який незабаром став лідером чорносотенного монархічного руху в імперії.

Незабаром ця політична структура здобула величезний вплив на Волині, що було можливим завдяки підтримці ідеології партії кліром РПЦ, а Почаївська Лавра стала одним із провідних центрів чорносотенного руху в імперії. Органи адміністративної влади краю прихильно ставилися до діяльності чорносотенців і підтримували їх. Будучи провідниками імперської політики, діячі СРН розпочали безпрецедентну кампанію, спрямовану на дискредитацію поляків-католиків, іудеїв та німецьких колоністів-протестантів. На сторінках своїх пресових органів, у брошурах, які величезними як для того часу тиражами видавалися у друкарні Почаївської Лаври, вони піддавали безпідставній критиці представників етногруп, які проживали в регіоні.

З метою об'єктивного дослідження цього напрямку діяльності чорносотенців вважаємо за доцільне проаналізувати рад статей надрукованих у «Почаївському листку» та «Волинських єпархіальних відомостях».

Враховуючи традиційно негативне ставлення селян до поміщиків, чорносотенці вдало його використовували для дискредитації польських поміщиків-католиків. В одній із статей під назвою «Взялися за сервітути» увага акцентувалася на тому, що польські поміщики в Овруцькому повіті насильно відбирали землі у селян. В Антоновицькому маєтку, який належав Дворянському банку управитель А. Крушевський «намагаючись вислужитися перед керуючим банком чи з споконвічної польської ненависті до прав селян», відібрав у селян їхню землю разом з врожаєм. Наслідуючи його приклад, поміщики-поляки Овруцького повіту за допомогою мирового посередника Пігарева розпочали адміністративним шляхом встановлювати свої права на землі, що були у селян. Так, у Словичанському маєтку власник Зеленський, управитель Свіонтецький за допомогою місцевої поліції насильно «вкисили недозрілий хліб селян з сіл Бігуня і Дубів». Подібні явища були й інших населених пунктах повіту. Лише після скарги селян у Державну думу, міністру внутрішніх справ та керуючому Дворянським банком на деякий час наступ на селян польськими поміщиками було призупинено [8, с. 7].

Незважаючи на те, що участь у захопленні селянської землі брали й поліцейські, якими, до речі, було ув'язнено тих селян, які чинили опір, автор називав лише прізвища поляків, котрі були ініціаторами цього, й мирового посередника.

Чорносотенці в дусі тогочасної імперської політики негативно ставилися до зростання впливів католиків у західних губерніях. З цього приводу в одному з номерів досліджуваного видання відзначалося, що «Коли полякам вдасться ополячити якомога більше росіян, то сили їхні зростуть і буде більше надії на відродження Королівства Польського». Окремо наголошувалося на тому, що в останні роки понад сто тисяч православних прийняли римо-католицьку віру й «таким чином вони з росіян перетворилися на поляків». Щодо ролі в економічному житті регіону польських поміщиків увага акцентувалася на тому, що «між собою вони живуть дружельбно, підтримують один одного». Найбільше обурення чорносотенців викликало отримання концесії на будівництво залізниць трьома польськими аристократами – графами Замойським, Лубенським та Потоцьким. На думку автора, ці концесії мали отримати росіяни, а поляки, будуючи залізницю, дотримуватимуться «насамперед, інтересів поляків». Тому міністр фінансів мав віддати концесію не польським аристократам, а лише росіянам [9, с. 6-8].

Загалом, проблема переходу православних у римо-католицьку віру регулярно порушувалася на сторінках «Почаївського листка». Окрім цього, великий галас здіймався з приводу того, буцімто саме католики намагалися дискримінувати діячів СРН. Так, зокрема,

стверджувалося, що поляк Тарпагурський звільняв зі служби членів СРН «з тої чи іншої причини» у Здолбунівському депо й «заприсягнувся вижити з депо членів СРН». Окремо висувалися звинувачення, що поляки на Волині «переслідували союзників». Закінчувалася публікація промовистими словами: «Невже на наших ворогів ми ніде не знайдемо управу» [10, с. 22].

В іншій статті, присвяченій антикатолицькій тематиці йшлося, що у с. Фільварки (Кременецький повіт) М. Доманський після прийняття ним під впливом його другої дружини римо-католицької віри почав негативно ставитися до своїх дітей від першого шлюбу, які були православними. Він намагався їх «примусово окатоличити». Старша дочка, не бажаючи змінювати віру і «рятуючись від фанатика-батька», втекла до тітки у сусіднє село Голибіси. Дізнавшись, де його дочка, М. Доманський приїхав, щоб її забрати додому, при цьому погрожував родичці за те, що вона чинила «перепони» зміні віри його дочці. Й далі автор звертає увагу читачів на те, що «Хто може поручитися, що фанатизм, розпалений ксьондзами, не зробить з нього справжнього злочинця» [11, с. 19].

Чорносотенців і православне духовенство турбувало те, що багато православних поривали з своєю вірою й ставали римо-католиками. Це не тільки негативно відображалося на іміджі РПЦ, але й відчутно позначалося на матеріально-фінансовому становищі православних парафій. Після виходу маніфесту від 17 квітня 1905 р. у Здолбуніві з православної віри у римо-католицьку перейшло чимало осіб, серед них і службовці південно-західної залізниці. Так, рахівник Калінін під впливом дружини-католички теж змінив віру. З цього приводу автор запитував чи відомо про цей факт керівництву південно-західних залізниць, чи є благонадійним він, адже людина здатна потрапляти під вплив інших. «Тому чи може він обіймати посаду рахівника матеріального складу, де є спокуса на кожному кроці?» [12, с. 21].

Отже, як бачимо, автор статті, чорносотенець піддавав сумніву благонадійність і можливість працювати на залізниці особи, яка перейшла з православ'я у католицьку віру. Загалом у своїй антикатолицькій пропаганді члени СРН разом з православним духовенством намагалися будь-яким чином дискредитувати своїх опонентів.

В іншій публікації увага акцентувалася на тому, що у с. Деражно Рівненського повіту католицьку віру прийняв С. Корнійчук, який не бажав працювати на землі, а поласився на посаг заможної польки. Однак ніяких фінансових дивідендів йому з цього так і не вдалося отримати. Навпаки, за його висловлювання проти православної церкви за скаргою місцевого священика цей факт розслідували правоохоронні органи, які кваліфікували це як «наругу над православною церквою» [13, с. 7].

При проведенні антипольської й антикатолицької пропаганди чорносотенці й РПЦ постійно піддавали критиці як постулати римо-католицької церкви, так і поведінку ксьондзів, яких вважали своїми ворогами. В одній із публікацій наголошувалося на тих негативних явищах та злочинах, які скоїли монахи-пауліни на території Королівства Польського. Незважаючи на те, що окремі члени цього ордену були покарані, а монах Димазій підданий анафемі римо-католицькою церквою, автор статті чорносотенець або священик РПЦ наголошував: «Злочинець у сутані, ксьондз з розп'яттям на грудях, а дияволом у серці, своїми злодійськими руками, руками вбивці підносить св. Дари, благословляє віруючих і протягує їх для цілування, розпусник і злодій сповідує та призначає епитимію грішнику». Однак віруючі й далі відвідували храм, добираючись до нього сотні верст, тримаючи «у мозолистій руці зекономлений на холоді й голоді грош і віддаючи його в жертву своїй Владичиці, не знаючи про те, що його лепта потоне у бездонній кишені слуги Божого й піде не для Заступниці, а на вино, карти...» [14, с. 12-13].

В іншій статті з цього циклу зазначалося, що коли у Царстві Польському й Західному краї з'явилися мавріати, це «змусило католицизм виявити всю свою негідну сутність». Представники римо-католицької церкви, за твердженням автора, усілякими засобами, часто негідними, вели боротьбу проти цієї релігійної течії. Так, у м. Соколи (Гродненська губернія) «ксьондз закликав до бойкоту католиками мавріатів». В іншому населеному пункті двоє дорослих синів-католиків за допомогою «озвірилих сусідів зв'язали свого батька-мавріата і били його ногами до тих пір, доки в нього з горла не з'явилася кров». Коли він звернувся за медичною допомогою до лікаря-католика, «той не лише не допоміг йому», а почав дорікати за належність до даної конфесії. Адже вона була «зброєю в руках москалів, щоб перехрестити католиків у православних». Аналогічного погляду, робив висновок автор, дотримувалася й польська аристократія [15, с. 7].

Таким чином, у досліджуваному виданні увага зосереджувалася на негативних явищах усередині католицької церкви, відвертій протидії з застосуванням насильства римо-католиків щодо мавріатів. Але події, про які йшлося, відбувалися далеко за межами Волині, тому ймовірно, що автор подавав сумнівну інформацію, щоб показати своїх конфесійних опонентів лише у негативному світлі. Подібної точки зору на той час дотримувалися й офіційні органи адміністративної влади імперії.

Загалом, антипольська й антикатолицька тематика була присутня в більшості номерів досліджуваного видання. Мета таких публікацій була одна: дискредитувати своїх релігійних опонентів чорносотенцями. Така діяльність цього політичного угруповання проводилася у контексті внутрішньої політики російської влади й підтримувалася РПЦ. В аналізованому виданні значна частина статей була присвячена «нарузі» над православною вірою. В одній із них зазначалося, що у с. Більська Воля (Луцький повіт), в якому проживало багато поляків та євреїв, управитель маєтку Штек (підданий Австро-Угорської імперії) примусив наймитів «гребти й вивозити сіно» на Спаса, що викликало «обурення православних». Сам управитель маєтку, спостерігаючи за виконанням робіт, «на огорожі церкви сів та закурив». Цим він завдав образи православним [16, с.19].

У ще одній «викривальній» публікації автор відзначав, що «іногородці ведуть себе тут не лише як у завойованій країні, але і як у поневоленій». Вони безжально експлуатували росіян, примушували їх служити собі, їх «залакували», щоб постійно тримати у страху перед собою [17, с.11].

Окрема увага відводилася тому, що поляки знущалися над православними. В одній із статей, присвяченій цій тематиці, було наголошено, що «недавно ми повідомляли, як польський учитель побив до смерті російського хлопця» за те, що він читав російською мовою «Отче наш». Далі наводився інший випадок, а саме: польський поміщик А. Дука, зустрівши на полі селянина і «бажаючи розважитися, обрав його мішенню для пострілів» і почав по ньому стріляти з дробовика [18, с.11].

Аналіз змісту публікації свідчить про те, що наведені в ній факти до певної міри є сумнівними. По-перше, не вказано населеного пункту, де відбувалися описані події, а лише прізвище польського поміщика, по-друге, українські селяни, які проживали на Волині, називалися росіянами. Це свідчить про те, що шовіністи-чорносотенці ідентифікували українське населення тогочасної Волинської губернії не як українців, а як росіян.

Намагаючись показати лише негативні сторони римо-католиків та послабити їхні позиції у краї, члени СРН часто публікували статті, в яких, на нашу думку, вміщені відверто сфальсифіковані відомості. Так, в одній із них під назвою «Гніздо єзуїтів у Бердичеві» писалося, що «на Росію єзуїти дивляться як на «московську провінцію». У Бердичеві діяв францисканський монастир і там на переконання чорносотенців, під виглядом монахів-францисканців діяли саме єзуїти. На думку автора статті, це стало можливим тому, що органи влади не завжди «пильно» відслідковували конфесійну ситуацію у «глухій провінції». Але «рано чи пізно» органи влади мали припинити їхню діяльність у цьому населеному пункті [19, с.24-25].

Одним із лейтмотивів публікацій антикатолицького змісту були цілком сфальсифіковані матеріали про те, що римо-католики підроблювали під потреби церкви стародавні релігійні догми. Перекроюючи на свій лад «рішення Соборів, стародавні папісти не цуралися переробляти й твори батьків Церкви, вносячи у них свої зміни і доповнення» [20, с.1012-1016].

Напередодні введення земського самоврядування у шести південно-західних губерніях чорносотенці висували й обґрунтовували необхідність надання переваг росіянам з одночасним обмеженням виборчих цenzів польського населення регіону. Це мотивувалося тим, що поляки будуть вести боротьбу за домінування в земствах і не дадуть росіянам можливості «більш ґрунтовно» посилити свої впливи у краї [21, с.7-8].

Отже, чорносотенці висували концепцію, що росіяни мали отримати переваги під час виборів до земств у краї. Інтереси інших етногруп їх не цікавили. Така позиція була зумовлена намаганнями русифікувати регіон, а римо-католики, незважаючи на тиск на них з боку органів влади, зберігали свою національну ідентичність.

Таким чином, чорносотенці у своїй повсякденній діяльності проводили відверту антипольську й антикатолицьку пропаганду. Цей напрям діяльності досліджуваного політичного угруповання здійснювався у контексті внутрішньої політики Російської імперії і був спрямований на дискримінацію представників інших конфесій та національностей. Зростання кількості осіб, які переходили з православної віри у католицьку попри шалену протидію з боку РПЦ та СРН, свідчило про послаблення імперських позицій на Волині. Одночасно антипольська пропаганда чорносотенців загострювала і так складні міжконфесійні та міжетнічні взаємовідносини на Волині напередодні Першої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи / Под. Ред. Н. А. Тройницкого. – Спб. – Т. VIII. Волынская губерния, 1904. – 282 с.
2. Жилюк С. І. Релігійна політика царизму на Волині (1793 – 1917 pp.): Монографія / С.І. Жилюк, В.Є. Бойко. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010.- 228с.
3. Обзор Волынской губернии за 1914 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1915. – 86 с.

4. Шмид О. Поляки на Волині: поміщицько-селянська колонізація ХІХ – початку ХХ ст. / Олександр Шмид // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ. – Вип. 23. – Рівне: РДГУ, 2012. – С. 169-186.
5. Держархів Рівненської обл., ф. 390, оп. 1, спр. 2.
6. Держархів Волинської обл., ф. 374, оп. 1, спр. 1.
7. Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832 – 1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал / В. С. Шандра. – К., 1999. – 144 с.
8. Взялись за сервитуты // Почаевский листок. – 1910. – №31. – 20 августа. – С.7.
9. Божелко Т. И. Успехи польской «справы» в России / Т. И. Божелко // Почаевский листок. – 1910. – №27. – 22 июля. – С. 6-8.
10. Польский гнёт // Почаевский листок. – 1910. – №27. – 22 июля. – С. 22.
11. Попытки к совращению в католичество // Почаевский листок. – 1910. – №33. – 4 сентября. – С. 19.
12. Переход в католичество // Почаевский листок. – 1910. – №33. – 4 сентября. – С. 21.
13. Новый пан – Корнийчук // Почаевский листок. – 1912. – №2. – 7 января. – С. 21.
14. Католический монах – пьяница, развратник, убийца, святотатец // Почаевский листок. – 1910. – №44-45. – 25 октября. – С. 21.
15. Католицизм и мавриатство // Почаевский листок. – 1910. – №34. – 11 сентября. – С. 7.
16. До чего доходят дерзости врагов православия // Почаевский листок. – 1910. – №32. – 27 августа. – С. 19.
17. Зашевелились инородцы // Почаевский листок. – 1910. – №35. – 18 сентября. – С. 11.
18. Стрельба поляков по русским мужикам // Почаевский листок. – 1910. – №46-47. – 3 декабря. – С. 30.
19. Гнездо иезуитов в Бердичеве // Почаевский листок. – 1910. – №48-49. – 15 декабря. – С. 24-25.
20. О заблуждениях католической церкви // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная – 1907. – №34. – 1 декабря. – С. 1012-1016.
21. Хацаюк Т. Мотивы о предоставлении преимуществ населению русского происхождения при введении в шести юго-западных губерниях земского положения // Почаевский листок. – 1910. – №35. – 18 сентября. – С. 7-8.

Tsetsyk J.P. Role of The Black Hundreds in Complication of Relations between Polish and Russian Population of Volyn in early XX-th century

The article examines the role of the Russian People Union in complication of relations between the Polish and Russian population in Volyn province in the early XX-th century. It states the main directions of reactionaries' anti-Catholic propaganda in the region and analyzes the reasons of the growing influence of the Roman Catholic Church in Volyn and the opposition given to it by the Russian Orthodox Church and the Black Hundreds.

Keywords: Volyn, Poles, Roman Catholics, the Black Hundreds, ideology, priest, politics.

Цецик Я. П. Роль черносотенцев в осложнении взаимоотношений между польским и русским населением Волыни в начале ХХ в.

В статье исследована роль Союза русского народа в осложнении взаимоотношений между польским и русским населением в Волынской губернии в начале ХХ в. Выявлены основные направления антикатолической пропаганды черносотенцев в регионе. Проанализированы причины роста влияния римско-католической церкви на Волыни и противодействие этому со стороны Русской православной церкви и черносотенцев.

Ключевые слова: Волынь, поляки, римо-католики, черносотенцы, идеология, ксендз, политика.

Статтю подано до редколегії 4.01.2017 р.

УДК 94(477)18: [821.161.2.09:929 Мартович]

І. В. Хоцянівська

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ КРИЗЬ ВИМІРИ ЧАСУ

У статті на широкому фактичному матеріалі проаналізовано життєвий та творчий шлях Леся Мартовича в літературно-мистецькому контексті його доби. Авторка простежує генезу й особливості світоглядної позиції письменника, визначає його національні й соціальні ідеали; розкриває проблемні рівні та жанрово-стильові модифікації його прозової спадщини,